

V
ДИСКУСИЈЕ

Властимир Матејић (*Наука и технологија као фактор економског развоја...*)

Уважени председниче, колегинице и колеге, мом осећању увек увећане почастованости коју задобијем учешћем у научним расправама Црногорске академије наука и умјетности придружила се данас једна жалосна извесност - одлазак заувек мог драгог пријатеља академика Божидара Глушчевића, са којим сам до само пре неколико дана договарао мој долазак у Подгорицу ради овог научног скупа. Под овим утисцима узимам учешће у овој, за мене веома интересантној, расправи.

Пре извесног времена доставио сам Црногорској академији наука и умјетности Нацрт политике научно-технолошког развоја СР Југославије. Тај папир је већ предмет расправе са научним радницима и научно-истраживачким организацијама, а са намером да Савезно министарство за науку, технологију и развој дође до сасвим добре, уз помоћ среће и до „најбоље“, политике научно — технолошког развоја СР Југославије. Пошто ће се на Универзитету у Подгорици обавити расправа о овом Нацрту користим ову прилику да чујем мишљења и идеје у вези развојем науке у Црној Гори не бих ли нешто потпуније разумео проблем научно-технолошког развоја у овој Републици и у СР Југославији.

Када сам већ стекао ову прилику искористићу је и да кажем неколико речи о најважнијим теоријским основама на којима је сачињен Нацрт политике научно-технолошког развоја СР Југославије. То чиним из два основна разлога. Први, према мојој статистици око 45% радова припремљених за овај научни скуп бави се проблемима научне политике — што значи да ће моја дискусија бити у оквиру програма скупа. Други, из сваке политике, па и из политике развоја науке, стоје јасно препознатљиве, иако не нужно исказане идеје, увјерења и сазнања. Пошто је то тако налазим да може бити корисно, а научно сасвим оправдано, да саопштим на којим је то најважнијим идејама, уверењима и научним сазнањима сачињен Нацрт политике

научно-технолошког развоја СР Југославије. Разуме се, овде ће бити речи о неколико кључних основа овог Нацрта.

Прва од тих основа је неспоран научни налаз да су наука и технологија постали кључан фактор пожељног економског раста и жељеног благостања. Прва импликација овог налаза је да би сваки концепт развоја који ово не би уважио водио у стагнацију и депресију, што би, разуме се и ослабило и основе развоја саме науке. Модерна друштва принуђена су, дакле према самој природи савременог развоја, да своју структуру, институције и функционисање подешавају и развијају тако да се изврши структурна промена развојних фактора у корист знања и да се наука учини активним актером за економски развој, квалитет живота и сагласност са Природом. Све се ово не може десити само на спонтан начин и стога је потребна брижљиво и компетентно сачињена политика развоја и коришћења науке.

Друга основа је опет један неспоран научни налаз према коме наука и технологија нису егзогени већ ендогени фактор економског и, разуме се, друштвеног система. Неокласична економска анализа је предуго покушавала да науку и технологију третира као нешто изван система — било да је у питању национална економија, сектор привреде или предузеће. Метафорично, али и буквално, наука и технологија у доскорашњим анализама биле су само резидуал у Cobb — Douglasовој или некој другој производној функцији.

У земљама Источне Европе и у бившој СФРЈ наука није била чврсто повезана са осталим деловима друштва. Ова ситуација је настављена у СР Југославији. То је уопште један тип релације између науке и друштва који карактерише почетак убрзаног развоја науке (деветнаести век у европској цивилизацији) и преовлађујући део земаља у развоју данас. Наука у таквом односу са друштвом може бити интерно, затворена у себе, веома активан елемент, чак и веома продуктиван, али се развој таквих друштва не заснива на науци и савременим технологијама а поготово не на онима чије је порекло домаће. Потреба да се између науке, производног и свих других система земље успоставе јаке интеракције, да се повежу и усмере ка хуманистичком концепту економског раста и благостања веома је уважавана основа израде поменутог Нацрта политике научно-технолошког развоја СР Југославије.

Трећа основа је потреба да се да уједначен значај *стварању* и *коришћењу* научног резултата. Питање шта је важније — створити или искористити научни резултат — није ни непотребно ни једноставно. Одговор на ово питање се мењао и мењаће се, пре свега у функцији нивоа развијености вредносног система који дефинише културу друштва које даје тај одговор. У југословенској култури превладавала је склоност ка потцењивању значаја примене у односу на значај добијања научног резултата. Стварни су ишли, и сада иду, дотле да примењивост научног резултата није била његова позитивна карактеристика; ишло се и даље

па се неретко удаљеност од практичног духа узима за тест научне чистоте. Уколико апстрактнији резултат — утолико већи научни садржај!

Културе у којима је практичан дух владајући, то знамо, теже да сваку научну знатижељу учине економски корисном и тиме ограничавају научну знатижељу и скраћују њен временски хоризонт. Разуме се, ништа тако погубно не делује на развој као систем и политика који скраћују временске хоризонте људске акције, избора и посвећивања. Али, исто тако погубно на развој делује и непрепознавање садашњих потреба и стално одлагање њиховог решавања у замену за неке велике, а веома далеке користи. Нацрт политике научно-технолошког развоја СР Југославије сачињен је тако да обезбеди равнотежу између задовољења научне знатижеље, добијања научног резултата и његовог веома интензивног коришћења за развојне потребе друштва. Због особености текућег стања ова политика ће, бар у прво време, морати највише да савладава отпоре примени и да развија склоности научно-истраживачког система, да се подухвати и решавања сасвим практичних, често и сасвим краткорочних, проблема.

О значају дифузије и коришћења научних резултата, поготову оних базних, на којима се обавља радикална промена целог производног система, имао сам задовољство да говорим у овој Академији пре две године. У том предавању бавио сам се парадоксом продуктивности, који означава стање присуства нових научних и технолошких резултата и симултано стање одсуства раста продуктивности. Овај феномен, емпиријски је утврђено, настаје при свим великим променама технолошког и производног система. Он настаје услед несагласности структуре целог друштвеног ткива — овде имамо у виду и однос између истраживачког, образовног, економског, институционалног и других система једног друштва — и производних потенцијала садржаних у значајнијим научним и технолошким инвенцијама и иновацијама. Нека друштва остају дужи, а нека краће у стању које означава овај парадокс — наше свакако припада оним друштвима у којима се цела структура веома споро, са бројним застојима и назадовањима, подешава у потребном правцу. Политика научно-технолошког развоја земље стога, да би била ваљана, треба да обезбеђује потребну интеракцију са свим другим политикама (образовна, извозна, увозна и друге) које су од утицаја на брзину, ширину и дубину дифузије научних и технолошких резултата.

Четврта основа политике научно-технолошког развоја је налаз према коме процес истраживања и развоја није линеаран — уверење које је иначе веома дуго трајало, било веома респектовано од научне јавности и веома одржавано унутрашњим интересима научног система.

О чему је реч? Традиционалан модел цео процес истраживања сматра строго уређеним, линеарним следом, који почиње од фундаменталних, наставља се примењеним, после којих тек долазе развојна, експериментално-производна истраживања, пробна производња итд. Научни налаз да овај процес није линеаран не треба тумачити као да је некада био линеаран, а сада то више није, из простог разлога што је увек било тешко, чак немогуће, јасно разликовати једну од друге фазе истраживања и одстранити природно постојеће унутрашње интеракције и повратне спреге. Историја науке и истраживања то у потпуности потврђује што ће рећи да линеаран модел научног истраживања није потекао из саме природе науке, није њена слика, већ је израз њене социјалне организације.

Политика научно-технолошког развоја, коју води једна влада, за случај да процес истраживања схвата као линеаран сасвим се разликује од политике коју би та иста влада водила ако овај процес схвата као комплексан и нелинеаран. Линеаран модел, а био је и сада је владајући у Југославији, има велики, а углавном непожељан утицај на систем образовања и свакако веома јак утицај на систем финансирања истраживања. Нацрт политике научно-технолошког развоја у СР Југославији, чије основе покушавам да објасним, заснива се и на напуштању тог модела научног процеса и на свим импликацијама које следе отуда, а пре свега на оне које се односе на планирање, финансирање и оцењивање квалитета структуре научно-истраживачког система и његових резултата.

Пета основа ове политике је одговор на питање: шта је потребно и добро за СР Југославију у овој области? Да ли да дефинише посебно научну а посебно технолошку политику, или да дефинише (утврди и спроводи) научну и технолошку политику, или научно-технолошку политику, или нешто сасвим друго, или чак и да напусти ово подручје и да за своју политику у овој области сматра просту колекцију (обично се каже збир али то није коректан исказ) политика република чланица?

Овде дајем сасвим кратке одговоре у вези са горе наведеним питањима, излажући се опасности редукционизма. Прво, владина политика у овој области је неопходна. Њу не могу да супституишу било који тржишни механизми и ње се једна влада може одрећи само онда када није у стању да буде компетентан стваралац и реализатор те политике. Друго, процес интернационализације науке и технологије учинио би гротексном ситуацију у којој не постоји политика развоја науке и технологије на нивоу СР Југославије, ништа да се не каже о потреби рационализације научно-истраживачког система. Треће, научни и технолошки развој регулишу три типа механизма: тржишни (путем одзива произвођача на тржишне сигнале), стратешко-корпоративни (механизми договарања за кооперацију, прервање стратешких алијанси између већих привредних актера) и владини.

Овим механизми нису — тачније, углавном нису — међусобно ни искључиви ни комплементарни и узајамно подупирући. То значи да владини механизми не треба да се баве ничим што успешно решавају тржишни или стратешко-корпоративни. Али то даље значи да се без владиних механизма не може баш као што без тржишних не ваља! Четврто, иако је назив „научно-технолошки“ употребљен због намере и обавезе да се строго поштује савезни Устав, овај назив боље изражава унутрашњу, нелинеарну, суштину научно-истраживачког процеса него иначе често жељени назив „научни и технолошки“.

Уистину, прави назив владине политике, који би одређивао и њене амбиције, обухват и садржај био би „иновациона политика“. Ова синтагма није употребљена за назив ове политике из простог разлога што реч „иновација“ у нашем језику значи не само нешто друго већ и нешто много суженије него што ова реч значи у језицима из којих је потекла. СР Југославији, и не само њој, потребна је „иновациона политика“ која обухвата развој и коришћење науке и технологије, али не само њих већ и других система са којима је у јакој интеракцији, као што су: образовни, индустријски, еколошки итд. Нова развојна парадигма, заснивање будућности друштва на знању, на усаглашавању са Природом, на одрживом развоју, на повећаној одговорности за могуће импликације и ризике сваког стварања и коришћења створеног, захтева напуштање чисто „секторских“ политика и прихватање једног целовитог, холистичког разумевања и усмеравања развоја. За такву сврху назив „иновациона политика“ био би сасвим адекватан да није већ поменутих проблема са схватањем садржаја речи „иновација“.

Из ових разлога задржан је, са много оправдања, назив „научно-технолошка политика“. Она треба да се води на савезном нивоу, на нивоу република чланица и на регионалном нивоу. Овај задње наведени ниво вођења владине политике носи највише обећавајући владин утицај на међународно конкурентно коришћење природних, креативних и наслеђених регионалних специфичности у СР Југославији. Регионални развој, заснован на специфичним иновацијама и још више на специфичној регионалној адаптацији нових технологија, је оно што носи највеће развојне изазове у СР Југославији. Будући да су ти изазови не само производно развојни, већ и социјални, демографски, културни итд., за овај део политике научно-технолошког развоја употребљен је назив „иновациона политика“.

Претходно наведених пет основа чине темељ Нацрта политике научно-технолошког развоја СР Југославије. Поред ових основа употребљени су и неки други које, из разлога наметнутих економијом времена, не наводим. Ако су ове основе тачне — веома је вероватно да је поменути Нацрт ваљан. И обратно. Стога вас молим да нам укажете на евентуалне слабости наведених основа и импликације које су из њих узете и уграђене у Нацрт

политике научно-технолошког развоја СР Југославије. Прављење сваке па и ове политике, да би дало ваљан резултат, мора бити процес критичког оцењивања основа на којима се политика прави.

Мијат Шуковић (*Основати Фондацију за научни и умјетнички подмладак*)

Стање у науци и развој науке у Црној Гори, као и свуда у свијету, примарно зависе од тога има ли или нема научника адекватно проблемима и задацима које наука има да разјашњава и решава у одређеном периоду и у одређеној заједници. Гдје их има адекватно означеним проблемима и потребама, развој науке је у основи осигуран, а гдје их нема, угрожен је у мјери у којој их нема.

У Црној Гори, у садашњости, укупан број научника је мањи и од ургентних потреба. У области биотехнологије, генетике, шумарства и у још неким научним областима, нема ни оспособљених научника ни научног подмлатка.

Старосна доб највећег дијела, и тако недовољног броја постојећих научника је таква да их лишава способности која пружа шансе за достизање зенита у научном стваралаштву. Велики дио је старосне доби која их лишава и научне виталности и стваралачких могућности за комплекснији и истрајнији научноистраживачки напор и значајније научно стваралаштво.

Једини пут да се то стање позитивно промијени је — *убрзани и увећани прилив научног подмлатка*.

Природноматематички, Електротехнички и Машински факултет успјешније него друге научне институције привлаче и припремају научни подмладак. Да ли имају и сасвим довољно подмлатка, може се утврдити у оквиру тих факултета. За ово казивање довољно је констатовати да је у њима, са становишта научног подмлатка, стање знатно боље него у другим научним областима. Економски факултет и још неке наставно-научне и научне институције имају по једног или по пар асистената-почетника.

То је, несумњиво, за уважавање и поштовање. Јер, то даје наду да се у означеним областима наука припремају свјежа знања и млади кадрови да природно замијене постојеће научнике.

Укупно у Црној Гори и у свим научним областима, од средине осамдесетих година до сада прилив научног подмлатка мањи је него што је био у периоду од почетка седамдесетих и средине осамдесетих година, када је већина садашњих научника започела оспособљавање за научни рад.

Разлог томе није недостатак обдарених за науку међу младима. Напротив, међу младима има и обдарених за науку и ра-

дно врло марљивих. Разлог је у недостатку повољних услова који би младе подстицали и привлачили за бављење науком, да научни рад изаберу као свој радни и животни позив.

Министарство за просвјету и науку обезбјеђује средства за стажирање у научним институцијама онима који су редовне студије завршили са 9,5 или више. То је корисно, доприноси и оспособљавању научног подмлатка у областима у којима дјелују научне институције које примају млађе на стажирање, за поштовање је и похвалу.

То, међутим, не обезбјеђује потребну и одговарајућу структуру научног подмлатка. Не обезбјеђује научни подмладак у бројним научним областима, укључујући и оне у којима нема ни научника ни научног подмлатка у садашњости и оне научне области које ће бити у центру свих научних истраживања у наредним деценијама.

Са садашњим недовољним научним потенцијалом и са повољним приливом научног подмлатка, НЕМА НАПРЕТКА НАУКЕ У ЦРНОЈ ГОРИ, сем изузетно у оним областима у којима се обезбјеђује успјешнији прилив научног подмлатка.

То налаже да Црна Гора као држава и научници у њој хитно донесу одлуке и предузму активности чији ће резултат бити знатније побољшање услова, од којих зависи убрзани и увећани прилив научног подмлатка, његово убрзано оспособљавање и усавршавање.

Један од корака који је нужно учинити је: БЕЗ ОДЛАГАЊА ЗАКОНОМ ОСНОВАТИ ФОНДАЦИЈУ ЗА ОСПОСОБЉАВАЊЕ НАУЧНОГ И УМЈЕТНИЧКОГ ПОДМЛАТКА.

Актом о њеном оснивању, фондацији, утврдити обавезу да ствара материјалне услове за оспособљавање и усавршавање научног и умјетничког подмлатка, дужност да слиједи одређења у пројекцијама за кадровима у науци у Црној Гори; прописати да јој се за те намјене из републичког буџета континуирано обезбјеђују, према могућностима одговарајућа средства и утврдити њено право да за исте намјене прибавља средства из добровољних дотација и прилога, поклона и завештања домаћих и страних правних и физичких лица; од свакога ко је вољан и може материјално помоћи развој науке у Црној Гори.

Прописати да је именована фондација САМОСТАЛНА, АУТОНОМИЈА, АЛИ НЕ И ИЗОЛОВАНА, већ у циљно усклађеним сарадничким односима са Црногорском академијом наука и умјетности, Универзитетом, са научним институцијама и са правом да, ради успјешнијег остваривања својих задатака, самостално ступа у кооперативне односе, дугорочно или једнократно, са сличним институцијама у свијету.

Управљање фондацијом одредити на принципима на којима се управља сличним институцијама у свијету. Утврдити да су научне институције и организовани таленти и млади ствараоци одлучујући чинилац оцјењивања квалитета рада именоване фон-

дације и покретања питања њене одговорности лица и органа који њоме руководе.

Прописима омогућити да фондација средства са којима располаже користи не само за стипендирање на редовним и послуже-дипломским студијама и ранијем школовању, него и за усавршавање у земљи и иностранству након стажирања одабраног научног и умјетничког подмлатка. Такође омогућити да фондација дио средстава са којима располаже користи, у облику повољних дугорочних кредита и на други начин повољан за млади научни кадар, за помагање појединцима из реда умјетничког и научног подмлатка да брже и успјешније решавају своје и друге егзистенцијалне проблеме.

Сурова је ограниченост материјалних средстава у републичком буџету. То отежава оснивање именоване фондације и утврђивање обавезе да се из републичког додјељују средства фондацији. Али, то истовремено чини и потребним и нужним оснивање именоване фондације. Јер, да републички буџет има довољно средстава за оспособљавање и усавршавање научног и умјетничког подмлатка, не би било потребно оснивање именоване фондације. Њено оснивање и функционисање потребни су управо због ограничености и средстава и извора републичког буџета. Циљ и смисао оснивања фондације је прије свега у томе што она може да обезбјеђује средства за оспособљавање и усавршавање научног подмлатка и из ванбуџетских извора. То није нереално очекивање. Искуство са другим фондацијама и са фондацијама за науку широм свијета, пружа обиље доказа да се мудрим и рационалним радом могу добијати значајна средства за науку путем добровољних дотација, завјештања и поклона.

Оснује ли се, без одлагања, именована фондација, значајније ће се побољшати услови за у в е ћ а н прилив и осмишљеније оспособљавање научног подмлатка у Црној Гори. Зато би то чињење било допринос обезбјеђивању успјешније будућности Црне Горе и науке у њој. Не учини ли се то, одговорни и овлашћени за доношење коначне одлуке који подразумијева овдје исказана иницијатива, огријешите се и о Црну Гору и науку у њој.

Момир Ђуровић *(О недостатку научне традиције)*

Проф. Шуковић је покренуо многа питања својом дискусијом. О неким би се могло данима говорити и опет различито мислити.

Једно од тих питања је и питање „научног“ подмлатка. Тешко се сложити у потпуности са оним што је речено у претходној дискусији. Једном је велики физичар Салом, илуструјући супериорност арапске културе над англосаксонском, написао причу, о Скоту који је у XII столећу дошао да студира у То-

ледо. Пошто су му посветили дужну пажњу, после неког времена су га саветовали да се врати у Шкотску и настави породичну традицију гајења оваца. Немојте ове речи интерпретирати грубо те ме схватити погрешно, али мора се уочити да се често превиђа да у Црној Гори још није израсла ни једна генерација која се бавила науком. Са том једном генерацијом направљени су такви помаци у научној мисли на овоме тлу да резултате треба уважавати далеко више. Ми немамо традицију у науци као други, чак је она далеко краћа него у уметности. Не треба заборавити да је за све потребно време.

Што се тиче подмлатка припадам онима који будућност науке не виде у асистентима. Може то бити и последица мога школовања на Западу где је таква професија на факултетима, такорећи, непозната. Уосталом, таква професија је и довела не до стварања значајног научног потенцијала већ, углавном до једне социјалне структуре којој треба обезбедити станове, плате и још којешта да би им се на крају када се покаже да не могу да напредују у каријери обезбедио пут да иду у политику. Показало се да је такав начин регрутовања људи био погрешан по тезу у планирању научног подмлатка.

О подмлатку је потребно разговарати и размишљати на начин како се то у последње време покушава решити у Црној Гори. Министарство просвете и науке колико год запањујуће скромно и тврдо решава неке ствари, у погледу стварања „научног“ подмлатка показало се више него видовито. Сада ми имамо на Универзитету, захваљујући таквој политици Министарства, младе људе који раде и по 24 сата, исто као што то ради на многим универзитетима у свету. Све су то млади људи, изузетни студенти, који нису асистенти. Они су „научни стажисти“ и дозвољите нека се као такви докажу да су добро одабрани па ће онда лако напредовати у овој професији. На том принципу треба радити политику развоја научног подмлатка, а не на асистентима који су често опседнути политичком и другом каријером.

Што се тиче „одлива мозга“ и мени је као председнику електро и машинских инжењера Југославије позната нека цифра од 40.000 инжењера који су емигрирали у развијене земље. Тај процес се никако не може зауставити. Много је разлога да то и не треба спречавати. Треба стварати услове да ти „мозгови“ буду „мозгови“ и код нас, да се они не зову само мозгови када иду у високо развијене земље. Ми сада имамо међу младима много таквих, којима није прва опсесија како добити стан, добру стипендију, зарадити паре, а који раде дан ноћ у лабораторијама Универзитета. То је једна нова генерација коју, плашим се, не познајемо. У том смислу Министарство је учинило значајан корак обезбјеђујући сваком талентованом студенту који заврши факултет да може да добије плату приправника и буде научни стажиста.

Проблем није у талентованим младим људима, већ често у онима који их „научно описмењавају“. Ми заборављамо да је један од елементарних критеријума успешности научних радника изражен бројем школованих магистраната и доктораната. И сада имамо нажалост, такву ситуацију да ти млади момци који су дипломирали са просјечном оценом 10 или 9, који имају плате и који су примљени као стажисти добро не напредују углавном зато што их ја и моје колеге не знамо исправно водити.

Очигледно је да нема разлога да гледамо тако песимистички на наш подмладак. Он је веома квалитетан, само му треба обезбедити адекватне услове, пре свега људе који ће му омогућити да „научно сазру“.

Миомир Савићевић *(О потреби рада с научним подмлатком)*

Молим вас да ми будете свједок, колега предсједниче, да није прошло ни једно савјетовање, као и ниједна годишња скупштина ЦАНУ — да ја нијесам говорио о значају спремања научног подмлатка и опасности која нам пријети ако благовремено не приступимо овом питању на начин како се то поодавно ради у развијеним земљама. Дискусија двојице научних радника коју смо управо чули, подстакла ме је да злоупотрејем ваше стрпљење, те да се и овдје огласим са аргументима с којима сам вам у ЦАНУ вјероватно већ досадио.

Не могу примити да се по овом питању два угледна научна радника дијаметрално разилазе и претпостављам да се ради о неспоразуму или сл.

Како се некада постајало проналазачем и научним радником добро је познато. Спиноза је у Амстердаму гладан и прогоњен глачао сочива а стекао је глас научника. Вук Караџић са дрвеном штуплом, писар у штабу устаника и цариник са знањем што је стекао чувајући манастирска трношка говеда, почашћен је највећим одличјима за научни рад, мада, као што се жалио у писму Милошу, за Божић није имао новца ни чистицу да купи. Таквих је и сличних било у прошлим вјековима у многим народима. Велики таленти и генији пробијали су се кроз бројне животне тешкоће и израстали у горостасе у науци. Нећемо их данас набрајати. Али, сматрам да из тих чињеница немамо право да изводимо закључак да ће се тих талентованих увијек наћи и да и нама данас ваља чекати да се ови роде. То више не ради ни једна већа и развијена земља у свијету, па ни оне млађе и неразвијеније, које схватају шта наука значи за добробит народа и за духовни и материјални просперитет.

Како је то поодавно постало јасно и за научнике и за привреднике опште је прихваћено па данас нико не чека самоникле геније и таленте већ их на један мање-више сличан начин одабира и школује.

Одмах иза рата упућен сам у Москву и примљен за аспиранта за одбрану звања кандидата медицинских наука. Академик Летавет је већ имао једног аспиранта и једва је пристао „да ме води“ три године до испита за то звање. Сваке суботе, као Ђачић ишао сам њему у Академију и реферисао шта сам од прошле суботе обавио, прочитао, што нисам успио и зашто. А он је све то биљежио у једну дебелу свеску са мојим именом на корицама. О томе је квартално обавјештавао Академију. Слао ме је у разне научне центре. Од свуда ме је пратио извјештај шта сам радио и са каквим жаром и успјехом сам задатке савладавао. Са тим оцјенама ме је редовно упознавао.

Основ научног рада у медицини од академика Виноградова знао сам напамет. Учили су ме и како се користи и цитира научна литература, како се ваља држати код предавања и чак како треба користити штап код показивања на табле, диаграме и сл.

Ништа није препуштено спонтаности, све је требало провјерити и оцијенити. Једном приликом је инсистирао да нађем књигу које у централној библиотеци није било а ја нијесам успио да сакријем љутњу. Он је то запазио и рекао ми: „Не љутите се на мене, ја то за ваше добро. А кад дође дан одбране дисертације Ви можете бити спокојни јер ја ћу стојати иза вас и бринути да се обојица не обрүкамо!“

То сам и сām годинама понављао љекарима које сам „водио“ до магистралних и докторских звања.

Слично се ради на Западу а од, на обимном тесту, примљених за кандидате поново се избор прави по неколико пута док се не положи сви испити и стекне титула и углед признатог научног радника.

Имам утисак и плашим се да тако не радимо у Црној Гори. На савјетовању о науци Црне Горе прије седам година чули смо да је асистената на многим предметима — нарочито на техничким, знатно мање но професора, да од јутра до вечери стално воде студентске вјежбе и да су преморени таквом наставом. Има ли кога међу нама који може рећи да се од овако коришћених младих људи може очекивати да ће открити своје таленте, брзо ући у науку и достојно замијенити своје старе професоре? За то би по мом мишљењу, требало више од талента.

Ето зато сматрам да је крајње вријеме да и ми у Црној Гори схватимо и прихватимо, да је подизање научног подмлатка и за нас најважнији задатак, да се то мора радити плански и упорно као што се ради у свијету, да се за то изради нови, модерни закон кога ће сви морати да се држе. Ваља одредити разне врсте стимулације научног подмлатка, донијети планове и програме за поступно одвијање наставе, гостовање угледних научника из Београда и иностранства, слање младих на рад у признате научне центре, материјално награђивање не изоствити, истицати најбоље кроз масмедија и др.

Материјална средства ће се наћи, лабораторије се могу подићи за годину-двије али ако данас ова питања најзад не разјаснимо и не почнемо одабирати и „гајити“ научни подмладак на начин како се то ради у свијету направимо попуст који се годинама неће поправити и што нам, са правом, нове генерације у науци неће моћи опростити.

Цијенимо и поздрављамо талентоване и генијалне али се ослонимо на процес планског, дугогодишњег одгоја научног подмладка који ће, уз нашу помоћ, постићи у науци далеко више но што смо то ми успјели да учинимо.

Љубо Павићевић (*О неким проучавањима из природних наука у Црној Гори*)

Црногорска академија наука и умјетности усвојила је својим вишегодишњим планом и програмом рада, непосредно након свог оснивања 1973. да се у оквиру Одјељења природних наука, поред низа других тема и пројеката, проучавају природа и природна богатства Црне Горе. При томе је одлучено да се, колико је могуће, најприје проучи један њен географски дио чија би проучавања могла послужити корисно као примјер и основа за нова сродна проучавања других дјелова Црне Горе. Иако је приликом разматрања тог питања долазило у обзир неколико дјелова Црне Горе, на крају је одлучено да то буде Дурмитор, из више разлога.

Прије свега, Дурмитор представља најмаркатнији географско-еколошки појам у читавој брдско-планинској области Црне Горе. Његова рељефна специфичност са толиким висинским разликама појединих саставних дјелова, од најнижих на саставу Таре, и Пиве, на Шћепан Пољу — 433 м н. в., преко стрмих кањона Таре, Сушице, Пиве и Комарнице, који на 1500 — 2000 м н. в. прелазе у високе планинске заравни, са којих се непосредно диже масив Дурмитора са 30 врхова од преко 2000 м н. в. са највишим — Боботовим куком — 2523 м, а уз то, са обиљем различитих облика живе и мртве природе — одиста чине Дурмитор специфичним географским појмом не само у Црној Гори него и у области Динарида, па чак и цијелог Балкана.

Уз то, Дурмитор је вјековима привлачио пажњу љубитеља природних љепота и истраживача. Њега су током 19. и 20. вијека посјећивали бројни научни и културни радници — геолози, географи, биолози, ботаничари, зоолози и други — ради његових проучавања и дивљења ријетким природним љепотама. Он је са кањонима Таре и Пиве већ подуго објекат интересовања и проучавања научних сарадника из готово свих области природних наука.

Проучавања геологије Дурмитора почела су прије пуних стотину година — Т i e t z e (1884), Б а л д а ћ и (1889), Н а

ssert (1895) Цвијић (1899, 1921, 1924), Милојевић (1927, 1950), Бешић (1953, 1959, 1969, 1980) Terzaghi (1913), Kayser (1934), Милојевић (1951, 1955) Роглић (1957) и други. Хидрографска и хидрогеолошка проучавања Дурмитора почињу тек у новије вријеме — Михаиловић, Ивановић и Радловић (1959), Радловић (1959), Радловић (1971), Станковић (1975) и други.

Проучавање флоре и вегетације Дурмитора започели су Josef Pantoscek (1872, 1873, и 1874) и Јосип Паничић (1873, 1875, 1876), затим А. Балдаћ (1891, 1892), Mannagetta (1901), Малу (1907, 1908, 1934), Janchen (1910) Zahn (1907, 1909), Бошњак (1932, 1935). И. Хорват (1934), Черњавски (1935, 1937), Новак (1939, 1940) и други.

Највећи прилог проучавањима флоре и вегетације Дурмитора (и Црне Горе) дали су током прве половине овога вијека Јосеф Рохлена, са својих 10 прилога флори Црне Горе и сводном монографијом *Conspectus florum montenegrinae* (1942), а у новије вријеме Вилотије Блечић (1951, 1953, 1958, и 1983) и Радомир Лакушић, са сарадницима.

Имајући у виду богатство облика природне флоре и вегетације, на Дурмитору, ЦАНУ је у оквиру пројекта: Проучавање флоре и вегетације, у сарадњи са истраживачима Института за ботанику Биолошког факултета Универзитета у Београду, Природњачког музеја у Београду и Републичког завода за заштиту природе у Подгорици, током прошле и посебно ове, 1992. године наставила флористичка проучавања на Дурмитору, посебно његовог централног масива, кањона Таре, Сушице и жабљачке површи.

Током тих истраживања откривено је пет нових врста биљака за Црну Гору, као и већи број врста које до сада нијесу биле нађене на Дурмитору. Уједно је забиљежен и релативно велики број локалитета за највеће ријеткости флоре Дурмитора, а уз то су обављена и одговарајућа фитоценолошка проучавања. Установљене су двије за науку нове биљне заједнице око планинских потока и тресава.

Слична проучавања ће се наставити и током наредне 1993. године, разумије се уколико се за рад на терену буду обезбиједила одговарајућа финансијска средства.

Насупрот томе, фауна Дурмитора није до скоро проучавана довољно. Проучавање инсеката почео је Apfelbeck (1879), затим Мразек (1902), Penzner и други (1904). Проучавају се интензивније тек након Другог свјетског рата. Десетак дана током јула 1954. на Дурмитору је боравила мања екипа ентомолога — G. Nonveiller, И. Станчић и С. Мркић, која је за проучавање инсекатске фауне Дурмитора предложила организовање ентомолошке акције ширих размјера.

Та је идеја остварена 1958, када је Секција за фаунистику Друштва за заштиту биља Србије организовала двонедјељну ентомолошку екскурзију на Дурмитор од 25. јуна до 7. јула у саставу: Брелих Саво (Mallophaga) Љубљана; Carnelutti Јан (Lepidoptera), Љубљана; Чинговски Јонче (Symphyta), Скопје; Гогола Матија (Heteroptera), Љубљана; Јанковић Љубодраг (Cicade), Београд; Michieli Stefan (Lepidoptera), Љубљана; Nonveiller Guido (Halticidae), Београд; Pretner Egon (пећинска фауна) Постојна; Станчић Јован (Coleoptera), Београд, и Васић Константин (Noctuidae), Београд. У међувремену је Здравко Лорковић у два наврата 1949. и 1956. боравио на Дурмитору и сакупио за то вријеме знатан број врста лептира.

Због великог интересовања иностраних ентомолога за проучавања инсекатске фауне наше земље, као и због тада недовољног броја домаћих истраживача за ту област проучавања, позивани су на сарадњу и одговарајући инострани истраживачи. Позиву су се одазвали по 4 ентомолога из Прашког и Будимпештанског музеја — dr Zoltan Kaszab (Coleoptera), dr Laslo Gormanu (Microlepidoptera), dr Ferenc Mihaly (Diptera) и dr Vilmoš Szekessy (Ataphylinidae) из Будимпеште и др Josef Maran (Carabidae), dr Ludvik Haberlandt (Hemiptera), dr Jizi Dlabola (Homoptera) и dr Zdenek Bouček (Himenoptera) из Прага.

У међувремену је Југословенско ентомолошко друштво покренуло, крајем 1979, иницијативу да се на Дурмитору у оквиру текућих проучавања организују систематска проучавања живог свијета, а посебно фауне. Тиме су се срећно среле идеје и план рада Одбора за проучавање природе и природних богатстава Одељења природних наука Црногорске академије наука и умјетности и Југословенског ентомолошког друштва, међу којима је брзо дошло до пуне сарадње на овим значајним проучавањима, која трају већ 12 година и која су и до сада дала особито значајне научне резултате.

Природно је да се комплексна фаунистичка проучавања могу обављати ваљано једино залагањем одговарајућег броја специјалиста за поједине таксономске групе. С обзиром на то да Југословенско ентомолошко друштво обједињује највећи број специјалиста ентомолога цијеле земље, Црногорска академија наука је реално оцијенила да ће се њиховим залагањем са највише успјеха и проучити усвојени пројекат. Стога је радо прихватила покренуту иницијативу Југословенског ентомолошког друштва.

Таква сарадња Црногорске академије наука и умјетности и Југословенског ентомолошког друштва, судећи према до сада добијеним резултатима, сасвим је оправдала очекивања орга-

низатора. Систематска организована проучавања почела су у љето 1980. према заједнички усвојеном плану и програму рада. Ентомолози су се спремно одазвали позиву своје организације за та проучавања, тако значајне не само за боље познавање живог свијета ове планине, него и за науку уопште. Њима су се придружили и специјалисти других таксономских група, па су се на заједничким проучавањима општег значаја окупили ентомолози и други фаунисти цијеле земље. Тиме су се проучавања овог пројекта обављала знатно брже, темељитије и са више успјеха него што би то могли појединци или екипе састављене од малог броја сарадника. Боравећи на терену у разна годишња доба, екипе су могле боље да прате живот и развој појединих група током цијеле вегетације.

Као резултат проучавања овог пројекта од 1980. до 1991. објављене су 4 свеске зборника „Фауна Дурмитора“. Оне садрже радове не само о групама животиња проучаваних за тај период него и од самога почетка њихових проучавања на Дурмитору, чак и од прије близу стотину година, чиме су и ти радови постали доступни научној и широј стручној јавности, што првој свесци даје посебан значај. За то вријеме радило се и на проучавањима других група животиња током наредних година.

У зборнику „Фауна Дурмитора“ објављују се резултати проучавања једног дугорочног истраживачког пројекта, у чијем раду учествује око 70 научних сарадника — специјалиста, из готово свих већих научних центара земље, а за области за које немамо одговарајућих истраживача и 7 иностраних специјалиста. Они су до сада обрађивали око 60 различитих научних тема у оквиру овог пројекта, од којих се по правилу свака тема односи на једну одређену групу животиња која спада у специјалност једног истраживача или екипе. Тиме је, окупљајући одговарајуће сараднике цијеле земље на једном заједничком научно-истраживачком пројекту из области природних наука, тај пројекат попримио југословенски карактер и постао један од ријетких подухвата те врсте из области природних наука у нас, којим ће се у знатној мјери освијетлити богатство живог свијета ове наше лијепе високе планине у области Динарида.

Рад на проучавању фауне Дурмитора има широки научни, просвјетни и културни карактер. Досадашњим проучавањима су код готово свих представника проучаваних група животиња пронађене бројне врсте до сада непознате у нашој земљи — међу којима и неке, нове за науку. Тиме је проучавање фауне Дурмитора обогатило видно науку о животињском свијету, чији су резултати познати изван наше земље. Већ је неколико одговарајућих часописа у Италији, Њемачкој, Швајцарској и Чехословачкој приказало резултате досадашњих проучавања фауне Дурмитора, пропраћене веома ласкавим мишљењима о организаторима проучавања пројекта и посебно о истраживачима и ауторима објављених радова.

Овај пројекат, не само што својом организацијом, саставом истраживача и трајањем, представља током послератног раздобља у нас најуспјешнији научни подухват у оквиру проучавања животињског свијета, него је и он јединствен по добијеним резултатима. Обухвата представнике бројних зоо-географских група од медитеранских, преко балканских, понтијских, карпатских, алпских и средњоевропских до бореалних животињских врста, од којих су до сада неке биле познате једино на сјеверу — у Лапонији и Финској. Утврђено је да је фауна Дурмитора веома богата.

Судећи на основу неких историјских података и новијих сазнања Биоградска гора, са биолошке стране представља јединствен шумски објекат у Европи, у којој се мјешовита прашума лишчара и четинара развијала 4 вијека без икаквог човјековог утицаја. Сачињавају је: око 50% четинари — јела и смрча и 50% буква са примјесом племенитих лишчара — бијели јасен, горски јавор, јавор, мљеч, липа и јавор визижани. Старост појединих врста дрвећа креће се од 150 до 400 година. У њој шумарски стручњаци могу проучавати како природа развија живот са биолошке стране.

Већ подуго је запажено изузетно богатство облика културног биља на територији Црне Горе и источне Херцеговине, југоисточне Босне и југозападне Србије. Имајући на уму, с једне стране, особито значење тих облика, а с друге, околности што наш савремени привредни развој и измјена структуре биљне производње утичу на њихово брзо потискивање, које очигледно, пријети да у догледно вријеме доведе до њиховог губитка за свагда из састава наше флоре, с којима би, на жалост нестале и све корисне насљедне генетске основе које они имају, дуготрајно прилагођавање суровим географско-еколошким приликама ове области — сматрамо пријеком потребом да се што прије приступи проучавању тих домаћих облика, како бисмо их сачували од пропасти и заборавља за нашу културу и нашу производњу. Прије свега, треба установити родове, врсте варијетета и одлике, које самоникло расту у овом рејону, а потом проучити њихова основна својства и обиљежја.

Желимо поново истаћи да се одиста превише немарно односимо према домаћем природном и културном богатству, коме се управо у наше вријеме, услед честих недовољно промишљених и нерационалних интервенција у природи, ремете хармонични односи и структура, одржавани складно хиљадама година, а знатан дио, посебно културних облика, и сасвим ишчежава — док се, с друге стране, у наше доба, за оплемењивање самониклог и културног биља, из развијених земаља, ка нама упућују стручне екипе оплемењивача, ради налаза, проучавања и коришћења тог природног и културног блага, за укрштање и добијање нових, бољих и роднијих сората.

Једна уравнотежена биљна заједница, као што је Биоградска гора данас, обезбјеђује земљиште знатним количинама органске материје а на површини ствара одговарајући покривач, који плитко формирано земљиште штити од поразног дејства бујичног карактера ерозије и дедудације које дјелују непрекидно, а посебно у вријеме плахих киша и географско-еколошким приликама брдовитих и планинских стрмих терена хумидне и перхумидне зоне цијеле наше крашке области.

Та површинска ерозија земљишта ове наше тако значајне географско-еколошке области, толико је снажна да знатно јаче осиромашује њихове површинске слојеве него сви природни деседентни процеси њихове елувијације, против које се можемо борити успјешно једино природним покривачем шумско-травне вегетације.

Још је прије готово два вијека велики пјесник о томе поетично исказао своје запажање, када је написао:

„Колијевке какве би требало
не имаду све наше ријеке.
Видимо ли ми ова страшила
ће пустоше немилосно-земљу“?

Ми одиста ни данас након толико времена не видимо довољно, како те наше ријеке немају „колијевке какве би требало“ и колико „немилосрдно пустоше земљу“ посебно у области крша, него дивљају непрекидно од самих врхова брда и планина, чак до мора, носећи собом не само земљиште него и дрвље и камење, којим засипају долине и поља, њиве, ливаде, воћњаке и винограде, па чак и нека стална неријетко и градска насеља.

Према досадашњим скромним проучавањима у области нашега крша, посебно на територији Црне Горе и источне Херцеговине, преовлађују земљишта са недовољно израженим физиографским својствима у складу са типским педогенетским процесима, који се збивају или су се збивали у областима њиховог распрострањања. Означавају се као неразвијена или атипска земљишта, међу којима преовлађују елувијална скелетна, делувијална, алувијална и антропоморфна земљишта, настала у различитим облицима, већ према утицају доминантних процеса који су учествовали у њиховом развоју.

Елувијална скелетна земљишта доминирају на кршу. Нападе се на мјестима настанка или близу свог матичног супстрата. Настала су претежно физичким распадањем стијена, па стога имају готово исти петрографски састав, као и стијене од којих су настале. Изложена су непрекидном дејству ерозије и денудације, од којих их једино природна, посебно шумска вегетација може успјешно штитити и обезбиједити њихово одржавање, а временом и прелазак у стабилније типове.

Делувијална земљишта се образују на благим нагибима и у подножјима обронака брда и планина, на којима бујичне воде одлажу груби супстрат, који собом носе са стрмих виших терена, изграђујући тиме седименте карактеристичне физичке грађе. И њима је шумска вегетације затвореног склопа најбољи заштитник од ерозије и денудације, под којом се постепено смирују и почињу попримати обиљежја стабилних типских земљишта.

Алувијална земљишта настају периодичним плављењем водених токова сусједних терена на којима таложе столећима супстрат, који собом носе са виших положаја, чак и од самог изворишта. Махом су различите текстурне грађе, хемијског састава и реакције, док им је плодност махом довољно висока. С обзиром на то да су алувијуми најчешће млада земљишта, готово су редовно богати хранивима.

Антропоморфним земљиштима се смаграју она која су се одржала и, примјеном одговарајућих агротехничких мјера, толико измијенила да се по грађи профила више не може судити о њиховим генетским физиографским особинама и педогенетским процесима. Налазе се махом око људских насеља и веома су плодна. На нагибима се одржавају терасирањем, док су на равним положајима и у вртачама довољно стабилна.

У прошлости ове области није се, као ни у другим домаћим срединама, водило довољно рачуна о природној равнотежи између земљишта и његовог биљног покривача, него је, често, та равнотежа грубо нарушавана, прије свега сјечом и крчењем, а неријетко и паљењем шума. Тај разорни процес почео је, по свему судећи, давно, али је највеће пустошење настало владавином Млечана и инвазијом Турака, а наставило се дјеловањем домаћег становништва, додуше у мањој мјери и из других разлога — крчењем, претежно ниских шума ради стварања, макар и привремено, мањих површина ораница. Глад за земљом била је велика и трајна у нас, а равнице је предуго држао непријатељ. О томе војвода Гавро Вуковић 1890. пише: „Изразита сиромаштина и жеља за и најмањим парчетом земље тјерала је Црногорце тога доба да до земље дођу било на који начин. Стога је крчио све што је иза сјекире и ножа претицало. Тиме су околни стрмени висови, који су били обучени буковом и јеловом гором, огољели, а равне низине испод огољелих висова постале су биле жртве водених навала. Разнесене су, дрвљем и камењем затрпане, тако да је изгубљено оно што је имало вриједности за оно што није било више него краткотрајна самообмана“.

Немаран однос према природној вегетацији, посебно шуми, како је већ казано, наставља се и у наше вријеме, и поред неких корисних мјера и одговарајућих законских одредаба. Забрана

држања коза након рата веома је позитивно утицала на шумску па и травну вегетацију, а тиме и на појаву иницијалне фазе регенерације земљишта на кришцу. Међутим, изостале су одговарајуће мјере противу штетних, неразумних и бесправних сјеча и превише честих, а можда и злонамјерних, шумских пожара. Чак су, како је већ казано, и неки утицајни појединци посезали за сјечом и у домаћим националним парковима и прашумским биљним заједницама. Уз то, честе брзоплете и нецјелиходне послижератне организације и реорганизације у пољопривреди и шумарству, праћене махом неразумним узिताњем нестручних утицајних појединаца, руковођени често субјективним и локалистичким гледањима и интересима, веома су негативно утицале, како на развој пољопривреде и шумарства, тако и на примјену одговарајућих савремених мјера ради њиховог унапређивања.

И даље су узвишења и стране ове области прилично голе. Није ријеч само о њиховом суморном изгледу и трајном губитку економских шума, колико о дејству ерозије и одношењу површинских слојева плитког земљишта, поготово на стрмим теренима. И даље смо свјedoци интензивних ерозионих процеса на читавом крашком подручју Југославије, посебно Црне Горе, у којој те процесе појачавају и неке природне особености — неуједначеност геолошке грађе, деградирана вегетација, високе падавине, често у облику пљускова, изразито бујични токови, знатна термичка колебања у зонама позитивних и негативних температура и други чиниоци, који су неке сгрме нетерасиране терене толико избраздале и претвориле у голу камену и флишну подлогу.

Ти процеси захтијевају солидна и опсежна проучавања, а на темељу њих примјену одговарајућих мјера заштите и поправке. Бројни примјери указују на могућности одржавања и обнове самоникле флоре и вегетације, па и на проградацију земљишта. На једном те истом положају и матичној основи, дно терена, који је коришћен рационално као забран, остао је сачуван као њива или ливада, односно пашњак са шумом, док је дио тог истог терена који је коришћен као сеоски испуст, водопој, испасиште, комун и сл., претворен у прави голи камењар, без или са мало земљишта и вегетације. Деградацију земљишта редовно прати деградација биљног покривача. Стога су плитка земљишта сиромашна асимилативима — обрасла, мјесто легуминозама и бољим травама, махом лошим травама и коровима.

Тенденцију складних односа земљишта и вегетације треба подстицати одговарајућим мјерама организационог, друштвеног и биолошког карактера. Вегетација ваљано обновљена доприносиће и обнављању земљишта и штитити га од разних облика ерозије и денудације, а тиме и утицати позитивно на животни простор и естетски изглед пејзажа.

Пошто је ово зона медитеранске природне вегетације са обиљем облика љековитог, медоносног, ароматичног, украсног и сродног биља — таква вегетација имаће не само заштитну улогу за обнову и чување земљишта на кршу, него ће нпр. узгој медоносног биља омогућавати развој пчеларства, данас веома занемарене гране, која може имати запажени привредни значај.

Поред тога, бројне одлике, врсте и родови самониклог, а и културног биља ове области вјековима су, а неке и миленијумима, прилагођавани њеним географско-еколошким приликама. Стога они могу бити носиоци позитивних наследних основа, погодних за хибридизацију и унапређивање мање или више ботанички сродних систематских јединица. Иако је један број тих одлика и врста, посебно ратарског биља као и других сродних из сусједних и мање или више удаљених рејона Црне Горе, а и шире, врменом сасвим ишчезао из састава домаће флоре и изгубио се за свагда, ипак су и до данас остале сачуване неке аутохтоне, веома значајне биљке, које могу послужити као изворни материјал за даље унапређивање сродних облика.

Значај пољопривредне производње за живот и даљи развој људског рода и његове цивилизације, с једне стране, и толика деградација земљишта наше литоралне зоне, с друге указују на неодложну потребу заузимања једне дугорочне оријентације за примјену одговарајућих мјера заштите, унапређења и разумног коришћења земљишта на кршу и његовом непосредном залеђу — чему без сумње претходе опсежна проучавања, дугорочни план и програм мјера савременог уређења нашег животног простора, а тиме и унапређења цјелокупног привредног и културног живота ове области.

Иако нам је већ подуго познато да је природни биљни покривач најбољи заштитник земљишта од деградације, ми тај покривач и његов хармонични састав данас штитимо знатно немарније него што су то чинили наши неуки и сиромашни преци, иако смо свјесни да висока и стабилна пољопривредна производња захтијева, поред осталог, и уређење животног простора.

Сазнање да у оквиру наведеног природног система земљиште — вода — ваздух — живи свијет, савремени човјек са највише успјеха може утицати на уређење земљишта, а од живог свијета на оплемењивање организма, посебно биљака и животиња — све више захтијева да се у оквиру општих напора на развоју земље, предузимају одговарајуће мјере за интензивна проучавања основних закона генезе, еволуције и састава земљишта ове области, као и њихових особина и динамике развоја, и да се на основу резултата таквога рада предложе одговарајуће мјере за њихову поправку, заштиту и привођење у културно стање, како би се на њима могла засновати трајна и стабилна

интензивна пољопривредна производња — онако како је то и предвиђено закључцима Осмог, јубиларног конгреса југословенског Друштва за проучавање земљишта, одржаног на Цетињу 23—27. маја 1988. у присуству бројних чланова Друштва и представника педолошких друштава Пољске, Чехословачке, Мађарске, Бугарске, Алжира и Јапана.

Биоградска гора, штићена толико времена од негативних утицаја, у условима образовања хармоничних односа природне вегетације и површинских слојева земљишта на кршу, може послужити као поуздан објекат за нова проучавања, а вјероватно и као оријентација и примјер за даљи рад на стварању и одржавању земљишта на кршу, а тиме и за чување еколошких и биолошких специфичности, љепота и ријеткости не само Биоградске горе и Бјеласице, него и цијеле наше приморске области.

Милош Милошевић (*Архиви — извори информација*)

Желио бих да се осврнем на једну констатацију коју је проф. др Момир Ђуровић споменуо у свом излагању, рекавши да нам нијесу потребни архиви као депозити докумената него као извори информација.

Као пензионисани директор Которског архива желим да кажем да ми је веома драго да се такве ствари овдје тако тачно и прегнантно казују, поготово у вези са научним пројектима будућности. Притом бих, као човјек који је десетине година активно сарађивао у архивистици, подвукао да је тај проблем заиста био у средишту пажње Савеза архивских радника Југославије и да смо имали посебне конгресе и публикације посвећене томе.

Када се, прије свега упитамо шта значи у савременом свијету брза информација у архивистици, одмах мислимо на научно-обавјештајна средства, али и на компјутер. Али шта то, у нашим приликама, практично значи? Како сам увјерен да се у нашој Републици на томе и теоријски и практично највише радило у Которском архиву, желим о томе нешто рећи и подстакнути и Академију и Министарство да даље о томе брину као о једном од кључних проблема. Архивска грађа заиста не смије бити депозит старог папира, него извор информација.

Најсажетије речено: треба поступно створити све неопходне кругове информација, од оних најширих ка ужим и специфичнијим.

То значи да, у првом реду, сваки појединачни архив мора имати свој водич кроз архив, у коме ће бити све најшире информације о грађи. То је за Црну Гору углавном веома сажето обављено у оквиру акције ранијег Савеза архивских радника Југославије, у посебној едицији „Архивски фондови и збирке у СФРЈ“, 1983. године. Котор је, међутим, за своје фондове још нешто раније издао далеко опширнији Водич (1977. год.), па

сматрам да би и сви други архиви требало да приђу таквој широј информативној основи о грађи у глобалу.

Затим се у Которском архиву ишло у даљу детаљнију разраду. За историјски значајне фондове, нарочито када се ради о документима на латинском или италијанском језику, израђивали су се регеста на нашем језику, упоредо са картотеком, са свим појмовима релевантним за науку. То значи да се на тај начин могу добити директни и брзи подаци за све значајне податке који се налазе у оригиналу и регестима. А када би се сви подаци из Водича и картотека унијели у компјутер, једноставним притиском на тастер дошли би до података нпр. који су били нотари, љскари, учитељи итд. у Котору XIV вијека, али гдје је све споменут нпр. Рисан, Прчањ, Подгорица, Цетиње итд. Уз то је, разумије се, и податак у којем архивском свеску и на којој је страници оригинал гдје се тај податак налази. То се, наравно, односи само на ону грађу, која је на такав крајње детаљни начин обрађена у архиву.

Једино такав, мукотрпан рад архивиста доводи до тога да грађа доиста постаје извор информација, а не депозит старог папира.

Искуства Историјског архива у Котору су на располагању архивској служби Црне Горе.

Милосав Бабовић *(О научним открићима и етици)*

Прво запажање о неким излагањима: из нашег мишљења још није нестао дух кампање, који је владао деценијама. Учествовао сам на скуповима које су организовали Савјет за развој републике Црне Горе и Влада Црне Горе. У дискусији се појавила теза која научнике дели на оне окренуте прошлости и друге, оријентисане на будућност. Мислим да је теза неприхватљива из више разлога. Пре свега, нисмо богати кадровима да се можемо неслагати, али морамо трезвеним резонавањем налазити решења прихватљива за апсолутну већину, јер се само тако може успешно радити.

Проректор Мартиновић је употребио термин „хипертрофија технологије“. Ја бих рекао чак да код нас почињу кампање идолатрије технологије. Жао ми је што ми председник Вукотић није дао реч, јер сам хтео да опонирам министру Матејићу, његовом категоричном пледоајеу да се морамо угледати на земље високоразвијене технологије. То је тешко прихватити, без ограда. Наводим податак: „Дејли телеграф“ је 1989, објавио вест да је јапанска корпорација за чипове у истраживачком центру код Лондона отпустила све научне раднике, врхунске стручњаке, старије од 37 година. Мотивација: теже подносе лабораторијске услове рада, чешће су склони обољењима, нису динамични као њихове млађе колеге. Ово није изузетак. Мислим да је то, на-

жалост, у савременом свету несрећна норма.

Говорило се на овом скупу о научним открићима, као општем добру човечанства. То је неоспорно. Чехов је писао: „Више је хуманизма у сијалици, него у Толстојевом одрицању од меса“. Међутим, да ли је цела научна истина о проналаску само у квалификацији „опште добро човечанства“? Јер откриће научничково одмах постаје *патент*. За концерн који патент купи, то више није проналазак за опште добро, него средство за унапређење производње, па према томе и средство за остварење *профита*. А системом *лиценци* постаје средство *експлоатације* мање развијених на светском тржишту. Код нас почиње да влада манија запостављања дијалектике. А дијалектику није измислио марксизам - лењинизам, него је још Хераклит прокламовао принцип: „Све тече“. Дакле, о научном открићу, које у принципу јесте опште добро, нема једне истине, јер по законитости дијалектике оно постаје и нешто друго. Наиме, можда узрок негативних последица. Зато сам хтео да питам министра Матејића: треба ли ми да се угледамо на друштвене системе у којима даровити људи у 37. години постају одбачени, сүвишни?“ Ако уметност не служи човеку, не служи ничему“, писао је Толстој. даровити људи у 37. години постају одбачени, сүвишни? „Ако Толстојев ауторитет није довољан, навешћу мишљење Николе Тесле, који каже: „*Напредак у духовној сфери за мене би био много значајнији од било ког открића у егзактним наукама*“. Тесла је свакако размишљао са моралног гледишта о могућим деструктивним ефектима проналаска. Познато је да је био против нуклеарне енергије.

Зато мислим да је од изузетног значаја упозорење академика Каназира о „*нужности сталне будне брига људског ума да се хуманизује човек, да се не би дехуманизовала наука*“.

Овај задатак и циљ не може остварити технологија. Могу само етика и култура.

Радован Мартиновић (*Потребне су значајне промјене*)

Осјећам потребу да, као проректор за научни рад Универзитета, направим неколико напомена и допуна. Прије свега, сматрам да је овај скуп и по садржају и по квалитету значајан за пројектовање развоја институција науке и културе у наредном периоду. Настала ситуација, а можда и не само она, намеће свима који раде у овим дјелатностима да изврше освјежење концепције развоја. С обзиром на доминантну концентрацију институција науке на Универзитету предстоји значајна активност око његовог развоја. Ми нијесмо изградили модеран универзитет. Зато морамо ревидирати концепцију његовог развоја. Он није, како неко фигуративно рече инкубатор него радионица у којој мајстори и њихови шегрти стварају траг препо-

знатљив за следеће генерације. Мјера квалитета мора се пренијети са локалних мјерних система на шири простор и вријеме. Све док се не достигне тај радни квалитет и тезе и дисертације и последиједипломске студије остаће без референци. Просјечних кадрова имамо и превише. За врхунске кадрове створили смо, нажалост, само пут у егзил. Прије свега Универзитет мора бити привлачан за студенте и за професоре са свих универзитета и нација. Зато није довољна само жеља или клима. Потребни су макар минимални ресурси који могу да издрже међународне критеријуме квалитета. Програмски, мислим да је у друштву превише присутан синдром хипертрофије технологија. У области хуманитарних наука, на основу онога што смо овдје чули, јасно је да имамо институције образовања, али квалитетног истраживања немамо. То је управо она недограђеност Универзитета. Крупни пројекти код нас имају традицију макар од Октоиха. Без обзира на то што нијесу времена за велике инвестиције — два пројекта заслужују приоритет. На то нас прозива и јубилеј Октоиха. То су изградња универзитетске библиотеке и јединственог информационог система Универзитета. Објекат би садржао простор за Академију наука, Ректорат и за модеран информациони систем и образовни центар. Требало би се одрећи неких периферних амбиција и наћи конструкцију финансирања путем донаторства, народног зајма и сл., или у комбинацији са неком савезном институцијом. Изградња ових садржаја значајно би подигла стандард у науци и образовању

Марко Улићевић (*О неким питањима научне политике*)

Имам утисак да, и поред низа веома добрих излагања по форми и по садржају, које смо чули на овом скупу, он неће дати од њега очекивани допринос у правцу утврђивања елемената, на којима треба да се заснива рационална научна политика у Црној Гори. Чули смо и многе интересантне предлоге, који заслужују пажњу. Али, бојим се да многи од њих не воде довољно рачуна о времену, простору и условима у којима живимо, а нарочито, о веома редуцираним и онако оскудним материјалним могућностима којима располажемо, па ми неки од њих изгледају мегаломански што, иначе, није много страно нашој психи.

На скупу о науци који је Академија, у сарадњи са Универзитетом, СИЗ-ом за науку и другима, организовала марта 1985. године, говорио сам о приоритетним правцима научних истраживања у Црној Гори. Ових дана сам прочитао то излагање и оцијенио да оно скоро ништа није изгубило у актуелности. У њему сам као апсолутни приоритет, у научним истраживањима, дао проучавањима оног дијела нашег наслеђа, у првом реду културног, које је крајње угрожено савременим развојем и процесима, а нарочито нестајањем нашег села и сељака,

народних обичаја, лексичког блага и сл. Мислим да је у том погледу већ много тога неповратно изгубљено. Одмах затим сврстао сам она научна истраживања за која нико други није заинтересован (или не бар толико колико ми), која се, из ових или оних разлога, не би могла одлагати без тежих последица, а међу њима бих дао првенство онима која су у функцији даљег, материјалног, развоја Црне Горе, као предуслова за даљи и обухватљивији развој и саме науке у њој. То би, условна речено, биле национална или регионална научна истраживања. О другим приоритетима у научним истраживањима нећу овом приликом поново говорити.

У Зборнику радова са I проширене сједнице Републичког савјета за развој (децембар, 1991) објављен је мој прилог о неким питањима државног уређења Црне Горе а нарочито о неким аспектима друштвене надградње у њој, с посебним нагласком на научне дјелатности (стр. 195—199). Мислим, да су ту изнијети ставови, такође, још актуелни.

Такође сам и на другој проширеној сједници тог Савјета, одржаној априла ове године, на тему: „Даљи развој Универзитета и научних дјелатности у Црној Гори“, а поводом доношења одговарајућих закона, говорио, поред осталог, и о стихијном развоју универзитетских јединица и научних дјелатности уопште, и указао на одређене недостатке напрта оба закона. То је објављено у Зборнику радова Савјета бр. 2—3 (стр. 33—37). У донијетим законима отклоњени су многи недостаци и извршена значајна побољшања у односу на напрте, али они још увијек представљају хибридно рјешење, са доста реликата из ранијих закона а тиме и нов експеримент. Они, између осталог, нијесу довољно међусобно усаглашени, чак су можда у неким одредбама и контрадикторни. Али, што је најважније, они не обезбјеђују бављење поштеном науком којој би рјешење стварног (а не измишљеног) проблема било основни циљ, а стваралачки чин, а не лична промоција и богаћење, основни циљ, а стваралачки чин, а не лична промоција и богаћење, основни подстицај. Хвала.

Драго Ђупић (*Културолошка истраживања траже услове*)

Нијесам присуствовао јучерашњој расправи, па не могу да говорим о општем утиску са скупа, али оно што сам данас чуо — показује да имамо богат репертоар проблема у истраживањима у многим областима. Врло добро су познате чињенице да је Црна Гора у области *онима* (имена) сачувала доста старине, која се истражује у комплексу тзв. културноисторијских наука. Ради се, заправо, о трагању у дубинама, као што се то ради у археологији. Поред ње, оvdје су и лингвистика и етнографија, и етномузикологија, и народна историја, и низ сродних области. У сви-

ма њима треба трагати као у археологији управо због тога што је Црна Гора стицајем историјско-цивилизацијских околности сачувала много старине у разним областима, а за том старином треба трагати, јер се до ње не долази лако. У њој је сав живот народни, сва његова историја, у њој су сва његова достигнућа по којима га свијет познаје или не познаје. Нама се, међутим, десило да смо после Другог свјетског рата поред осталих запоставили и комплекс народних наука, да бисмо касније почели да се бавимо највише онима које нијесу у Црној Гори имале ни традицију нити кадровску основу. То је добро, али не и са становишта цивилизацијског развоја. И мали друштвени поремећаји то сликовито показују. И институције у културноисторијском комплексу стварали смо после рата различито, али се одржао мали број њих. Зато смо сада скоро па почетку — тако је макар у неким лингвистичким гранама. Сада смо у нужди да морамо организовати истраживања у свим тим областима, а услова је мало, кадровских понајмање.

Како је очито да се још за дуго неће моћи организовати институционална истраживања у многим гранама културноисторијских наука, треба више рачунати на дјелатност међуакадемијских и Академијиних тијела — одбора и комисија, а преко њих — и подстицање свих других организација које ишта могу учинити (факултета, института, научних јединица при различитим организацијама и сл.). Њихов рад треба да је у непосредној вези с Академијом, и гдје год је могуће да се они верификују кроз дјелатност Академије. Вријеме је да се елиминишу све импровизације. А у областима у којима ни Академија не може помоћи — везати се са одговарајућим организацијама, односно научним и сродним институцијама и ван Црне Горе, укључујући и иностранство. Рецимо, у области археографије јасно је да Централна народна библиотека, али и друге које имају такве задатке, треба да организују садржајну и тијесну сарадњу са Народном библиотеком Србије. Тако је и у области етномузикологије, археологије, архивистике, музеологије и у још неким областима. Гдје год је, при томе, могуће — тражити помоћ људи којима је завичај гдје у Црној Гори: поред непосредног истраживања, они могу бити солидни организатори квалификованог истраживачког рада.

Позната је, рецимо, чињеница да је у области дијалектологије и ономастике много научних потреба, иако је у дијалектолошком смислу подручје Црне Горе релативно добро испитано. Остаје обиман комплекс ономастике и још обимнији — народне лексике. Ту су истраживања, смјело би се рећи, тек отпочела. А ваљани информатори нестају. Зато мислим да је изузетно значајно изграђивати подмладак за цио комплекс народне духовности, јер управо у њој, у различитим комуникацијама, остало је неоткривено велико духовно богатство. Иако је ера информатичких система рачунарског доба — ми ћемо још дуго ићи Вуковим трагом. По таквим истраживањима можемо у савременом свијету много више значити. Тога морамо бити свјесни.

Сматрам да би се могли у Црној Гори стварати солидни центри за истраживања специфичне духовности народа и поднебља — у етнологији, ономастици, етномузикологији, дијалектологији, народној лексици, народном стваралаштву у разним облицима изражавања, у народној историји. У етнолингвистици тек треба започињати програме, а социодијалектологију треба заснивати на упоређивањима народног израза и миграционе фактографије. Ту су и врло различите генеалогije (племенске, породичне и друге). Ту можемо обогатити савремени информациони систем, са чувањем и презентацијом реликата који се мало гдје другдје у свијету могу наћи, макар оном свијету који припада старој цивилизацији европског типа.

Ваља размишљати и о формирању института чији програми обухватају више научних грана, сродних или граничних, како то налазимо у многим земљама данас. У оквиру њих, постојале би специјализоване јединице за посебне дисциплине. Кадар за такав рад може да се обезбјеђује ако се утврди добра политика припрема подмлатка — уз разнолике специјализације послје факултетског нивоа.

Димо Вујовић (*О положају и значају друштвених, а посебно историјских наука*)

Овдје је говорено о потреби формирања нових научних институција. Потпуно сам сагласан с тим размишљањима, јер сам увјерен да смо у појединим областима имали одговарајуће научне институције, биланс нашег научног рада био би много плоднији. Али, нажалост, ми имамо проблема и с неким научним институцијама, које већ дуже постоје. Мислим на стање у Историјском институту, који постоји и ради већ 45 година. Та је научна институција паралисана у раду, и у остваривању оних основних функција ради којих је организована. Природно, то је добрим дијелом заслугом оних који раде у тој институцији, али, чини ми се, и државних органа који су имали надзор над радом те институције јер нијесу благовремено и адекватно реаговали на лоше стање у њој. Тако, ево већ више од годину дана покушава се да се ријеша тај проблем, али се само ташка у мјесту и проблем постаје све акутнији. Зато сам нашао за потребно да на овом скупу на коме се разговара о науци и њеној будућности у Црној Гори нагласим ту околност, тим прије што сматрам да су такве науке као што је историјска наука, историја књижевности и друге националне науке, науке којима се, чини ми се, у посљедње вријеме код нас и не посвећује довољно пажње. Истина, био је извјестан период прије неколико деценија, када се основни акценат у научном раду ударао баш на друштвене науке, али, рекло би се, да није тако у посљедње вријеме. Те науке треба да су предмет наше посебне пажње, јер питам се: ко ће изучавати историју Црне Горе ако нећемо ми у Црној Гори? Ко ће изучавати

историју црногорске књижевности ако не ми у Црној Гори (изузетак ће бити неки истакнути књижевници који ће привући пажњу историчара књижевности и ван Црне Горе)? Ко ће изучавати етнологију Црне Горе ако нећемо ми, итд. Значи, тим научним областима ми морамо посветити више бриге јер су врло значајне не само за прошлост и садашњост него и за нашу будућност. Те науке, данас, заслужују посебну пажњу јер смо у једном прелазном периоду када појединци мисле да је врло авангардно брисати све оно што је било и створено у прошлом периоду.

Када је ријеч о томе, ја бих хтио посебно да истакнем потребу да се поклања више пажње историјској науци. Данас се с правом, често, чују позиви да се треба окренути будућности а не прошлости, али нијесу у праву они који из тога изводе закључак да је историјска наука, која се бави историјском прошлосту, ипак конзервативна-превазиђена наука, од које једном већ треба дићи руке, да је дошло вријеме када је она постала наука другог реда.

Позив да се треба окренути будућности а не прошлости и у вези с тим о гледању на мјесто и улогу историјске науке захтијевају објашњење. Ако окренутост прошлости значи тежњу да се облици живота и мишљења прошлих времена оживе и наметну као облици живота и мишљење садашњих и будућих времена, ако то значи одсуство интереса за будућност, онда се такво окретање прошлости не може прихватити. Не може се прихватити ни мишљење да окретање прошлости треба само да задовољи човјекову радозналост. То ни у ком случају није и не може бити задатак и циљ историјске науке. Истина, историјска наука изучава прошлост, али то не значи да је, у горњем смислу, окренута прошлости, да само гледа у прошлост. Напротив, она је, у извјесном смислу, не мање него нека природна или техничка наука, окренута и будућности, гледа у будућност. Иако то може парадоксално звучати, она на будућност гледа кроз прошлост, јер без сагледавања и разумијевања прошлости не може се сагледати и разумјети будућност. Уосталом, одавно је речено да је историја учитељица живота. Будућност може бити добра ако се гради на здравим темељима, који се стварају у прошлости. А те здраве темеље, које је изградила прошлост, и на којима се данас гради будућност, открива нам историјска наука. Дакле, гледање у будућност и гледање у прошлост нијесу супротстављени погледи, то је, што се историјске науке тиче, јединствен поглед, пошто је и историја народа, држава и друштва уопште јединствен и континуиран процес, у коме може бити застоја и скокова, али не и прекида. Револуције које доводе до квалитативних промјена у друштву, не значе прекид историјског континуитета, не представљају прескоке у развоју друштва. Оне означавају само, мање или више успјешан, покушај да се убрзају друштвени процеси, да се нове снаге, нови облици, нови садржаји који су се већ зачели у друштву, ослободе разних стега које коче и онемогућавају њихов несметан развој. У том смислу револуције јесу скокови, а не прескоци и прекиди историјског континуитета,

који историјска наука прати и изучава и чини нам га разумљивим, а тиме омогућава људима да у свом ходу чине што мање сувишних, погрешних и штетних корака.

Осим тога будуће друштво није друштво робота који само стварају материјална добра, него друштво живих људи, који, ако хоће да буду људи, немају само материјалне него и духовне потребе чијем задовољавању доприноси и историјска наука.

С обзиром на то да данас живимо у једном прелазном периоду у коме се јављају захтјеви, не само да се превреднује, него и да се избрише све што је у историјској науци остварено за последњих педесет година, ми смо одлучили да у Академији наука одржимо један научни скуп на коме ћемо критички расправљати о историјској науци јуче и данас. Ево, и на овом скупу чули смо излагање колеге Милоша Милошевића које је управо на линији мога размишљања, а вјерујем и доброга дијела наших историчара. То излагање јасно показује колика је научна потреба да на једном посебном скупу, темељитије и опширније поразговарамо о проблемима које је он покренуо, а и о многим другим у вези с историјском науком.

Узимајући у обзир све што сам напријед рекао, вјерујем да је оправдан мој захтјев да такозваним националним наукама треба посветити посебну пажњу, а особито Историјском институту, јер не смијемо дозволити да останемо без једне старе научне институције, од чијег успјешног рада у многоме зависи развој и достигнућа једне, за нас, тако значајне науке, то јест историјске науке.

Зоран Лакић (О материјалном и друштвеном положају науке)

Није положај науке оно што пише у нашим, чак обавезујућим документима, већ оно — како наука данас живи. Велики је раскорак између прокламованог, очекиваног и могућег.

У извјесном смислу моја дискусија може бити надопуна или разрада дискусије мога претходника — академика Дима Вујовића.

Расправа о материјалном и друштвеном положају науке у Црној Гори практично је отворена са конституисањем институција науке. Вјеровало се да оне могу бити основа организованог научноистраживачког рада. А да ли су то оне биле и да ли су то оне сада?

Ако се ово питање посматра глобално — утисак може да буде чак и повољан. Саопште се глобални фактографски подаци о улагањима у науку, праве се поређења са издацима у другим срединама и утисак је да све то није баш тако лоше.

Ако са глобалног пређемо на посебно, ако анализирамо каква је положај сваке научне дисциплине парцијално — утисак је много лошији. Академик Димо Вујовић је конкретно говорио о Историјском институту. Утисак је поразан. Стање ове прве науч-

не установе у Црној Гори је знатно лошије него десетак, па и више година уназад. Актуелну кризу ове или неке друге научне установе покушавамо да подведемо под формулу која се зове — рационализација. А она се своди и преводи на рестрикцију. Умјесто да буде ослонац друштвеног развоја — наука се претвара у његову декорацију. А то значи: имаш је и немаш.

У оцјени актуелног стања не употребљавам случајно термин — утисак је, а не неки други — прецизнији. Зато што ни сада немамо ваљаних података да видимо тачно гдје је наука — у односу на стање од прије 10 и више година. Какве су могућности научноистраживачког рада у ЦАНУ данас и у вријеме њеног оснивања? Да ли стагнирамо или, можда, назадујемо — то је право и кључно питање. Да ли ЦАНУ и други објављују све што су по строгим научним критеријумима припремили? Одговор није потврдан. Зашто се не хоноришу такви радови? Докле ће тај рад зависити од ентузијазма истраживача? Зашто не рећи да се истраживачки рад безмало самофинансира средствима истраживача, итд.

Неко ће рећи — ми смо сада у кризи и блокади. То је тачно. Али је тачно да се наука код нас налази у блокади већ одавно. Универзитетски професори који су већ при крају каријере — нијесу за 20 година провели на истраживању ни мјесец дана у земљи, а камоли у иностранству. А зна се да нема праве науке без истраживања, нити праве наставе без науке. У нашим правилницима је записано да сваке године наставник може да учествује на једном научном скупу о трошку матичне установе. То право се готово и не користи. Дакле, не могу се пратити научни скупови, а све теже и научна литература, чак и она домаћа. У посљедње вријеме проблем је како да професори добу на наставу у Подгорицу, Никшић, Цетиње и Котор, није ријеч о неразумијевању, већ о драстичном осиромашењу универзитетских јединица.

Још је тежи положај научног подмлатка. За магистратуру и докторат није више довољна само памет у глави, већ и новац у џепу. Све је мање мотива да се млади човјек определијели за научноистраживачки рад.

Актуелни материјални и друштвени положај науке може у најкраће вријеме да донесе тешке посљедице. На то указују чињенице. Можда оне и нису сасвим нове, али их ваља понављати — да би што прије ушле у уши оних који морају да чују овај глас, који је у ствари протест због таквог стања науке и услова у којима се ствара.

Милош Милошевић *(О кадровским могућностима Которског архива)*

Желио бих вам обратити пажњу на важно питање у вези са излагањем академика Бабовића око планова рада и перспективе будућих истраживања. Разумије се да се ја окрећем оном подручју којим се бавим, а то је Бока Которска, гдје се налази

релативно богат фонд рукописа, нарочито из времена барока XVII и XVIII вијека. То није непозната ствар, тим прије што су недавно изашле двије књиге — антологије — избор текстова XVII и XVIII вијека („Поезија барока“ и „Проза барока“). Сви ти разни драгоцени записи парцијално су цитирани у великом броју радова, али нису у цјелини издати са научним критеријумима.

Зато мислим да заиста није добро, па би Академија морала и да ревидира свој став, што није предвиђен ни један једини пројект, који би обухватио и ту значајну грађу са подручја Боке Которске.

Немам намјеру да овдје дубље улазим у проблематику зашто је то тако, него желим указати на двије чињенице. Прије свега, то је сигурно озбиљна мањкавост у пројектима. Штета је већа тим прије што Которски архив има групу ваљаних архивских стручњака, који су се оспособили да са научним критеријумима објављују грађу на страним језицима. То се доказало више пута, а нарочито публикацијом ове Академије „Хајдуци у Боки Которској“. Мислим да би требало рачунати на ту чињеницу и користити такву обучену екипу, која је не само ријетка, него једина такве врсте у Републици.

Та грађа има велики значај, не само за бокелску регију, него и за цијели црногорски простор и развијене трговачке и културне односе које је Бока имала са Дубровником, Далмацијом, италијанским и медитеранским лукама. А то су историјске истине поготово значајне данас у ери овог пролазног таласа затварања, што је крајње безумно. Не би било добро да се и Академија затвори у неку искључиву сферу једностраних проучавања, а да се овај дивни мост, који се зове Бока, запостави, са свим оним значајним цивилизацијским културним траговима, које поседује.

Михаило Бурић (*О пројекту Еколошка држава Црна Гора*)

Ја одиста нијесам хтио да да инсистирам на томе да учествујем у одлучивању о редосљеду излагања. Међутим, морам вам рећи да је добри наш досадашњи обичај био, и са моје стране и од стране осталих колега да томе нијесмо придавали велики значај, као што је то учињено данас.

Посао који треба обавити да Црна Гора постане Еколошка држава у Министарству заштите животне средине назвали смо Пројекат Еколошка Држава Црна Гора. Пројекат Еколошка Држава Црна Гора неминовно треба да се базира на свим научним и практичним радњама које су у вези са човјековим битисањем. Пошто овај пројекат треба да представља државни програм развоја Црне Горе, мислим да заслужује да буде размотрен и на овом скупу, бар на нивоу принципа.

Три су основе које објашњавају и заснивају идеје о Еколошкој држави. Прво, право човјека је да живи у здравом живот-

ној средини у којој је једино и могућ природан живот. Друго, елементарни закони односа у природи објашњавају нам да је производња једино трајно могућа ако се одвија у равнотежи са природом. И треће, природни потенцијали Црне Горе обезбјеђују развој еколошких дјелатности на основу којих је могуће створити еколошку државу у смислу како смо је дефинисали. Према томе, Еколошка Држава Црна Гора је конкретан модел привредног развоја заснован на принципу цуне равнотеже производње са природом. На овај начин Црна Гора у оквиру својих могућности настоји да да сопствени допринос основној оријентацији међународне заједнице, о интеграцији заштите животне средине и развоја, тзв. одрживом развоју. Сматрам да смо наш допринос оригинално изразили сопственим пројектом о Еколошкој Држави Црној Гори. Из свих досадашњих догађања може се закључити да је пројекат прихваћен и од међународне заједнице. Сва друга питања, када, како, чиме, ко може и треба да оствари овај посао, је нешто што је још увијек добрим дијелом отворено и припада свима нама, с обзиром на то да су санкције Уједињених нација знатно пореметиле већ уговорену и утврђену динамику реализације овог посла са Програмом за развој Уједињених нација.

Савезна Република Југославија и Црна Гора налазе се у стању у којем морају одједанпут обезбиједити реализацију и мира и развоја и заштите животне средине. И поред таквог стања Конференција Уједињених нација о животној средини и развоју усвојила је 11. јуна 1992. год., декларацију о Еколошкој Држави Црној Гори као званичан документ Конференције, у Агенди, плану за 21. вијек, у тачки 9., документ 151/21. Према томе, наша су предвиђања била футуристичка и успјешна. Извините што то морам да кажем, изградили смо и понудили свијету, свјесни смо тога, идеју за дуготрајан, сложен и специфичан пројекат, али веома интересантан и за међународну заједницу. Идеју о Еколошкој Држави Црној Гори представили смо у Бразилу конференцијом за штампу, излагањима у генералној дебати на Конференцији Уједињених нација о животној средини и развоју, текстом Декларације о Еколошкој Држави Црној Гори, брошуром Министарства заштите животне средине „Еколошка Држава Црна Гора — дефиниција и основи стратегије“, као и посебним програмом Еколошка Држава Црна Гора. На основу таквог представљања Конференција је усвојила објављивање Декларације о Еколошкој Држави Црној Гори, чиме је овај пројекат као Идеја верификован у међународној заједници. Тиме су отворене претпоставке које му по том основу следеју. То значи да више не може бити никаквих резерви у погледу вјеродостојности овог Пројекта који треба да има извјесну будућност. Сам назив Еколошка Држава Црна Гора сматрамо компромисним, али најпригоднијим могућим, да би изразили наш циљ и смисао тог пројекта. Наравно, ни он не мора бити такав ако сви скупа нађемо квалитетније рјешење. Ако се будемо оволико дијелили на данас уобичајеном широком дијапазону различитих схватања овог про-

блема, онда је то већ нешто што је за мене дуго препознатљиво код нашег народа, што ја доживљавам као тежак терет и велику ману.

Мирослав Лукетић (*За заштиту простора — за екологију културе*)

Дозволите ми да као предсједник Стручног савјета Еколошког друштва Будве кажем неколико ријечи. Не прихватам негативну оцјену о саопштењу академика Лепетића.

Ми у Будви сматрамо да је просторно планирање један од кључних проблема у остваривању идеје о еколошкој држави. На макро плану то важи за Црну Гору. На микро плану, за Будванску ривијеру, то је и те како важна компонента, особито сада, наглашавам то, јер је дошло до смањења простора југослаvensке обале на 100 км ваздушне линије. Предстоји нам својеврсна „агресија“, која је већ започела у градњи са и без плана. То може да доведе до праве катастрофе, која се може упоредити са еколошким посљедицама изазваним изградњом Комбината алуминијума, Жељезаре и др.

Апелујем на вас да актуелизирамо овај проблем, да инсистирамо на заштити простора и успостављању равнотеже између могућности које простор пружа за градњу и градње која не угрожава животну средину.

Будванска ривијера, као најатрактивнији дио наше обале, посебно је угрожена планираном изградњом Буљарице, Лучица и Јаза. Влада Црне Горе сматра да тим простором може да манипулише и користи га за рјешавање проблема дугова, запошљавања итд.

Сматрам да је програм еколошке државе перспективан и подржавам га, мада он није нов, подсјетимо се, Црна Гора је прије сто година била еколошка држава, није имала индустрију, природа је била нетакнута, а морал исказан кроз патријархално живљење и остало, био на висини. Моја залагања у екологији усмјерена су више ка духовности, ка екологији културе, јер загађења чине људи сиромашног духа. Ако министар, Влада, предсједник општине и други одговорни руководиоци немају изграђену еколошку свијест и одговорност пред будућношћу, они ће својим одлукама загађивати животну средину. Ту је суштина проблема — много лакше је доносити декларације, законе и друга акта.

Наше Друштво у Будви ради на томе да створимо еколошки чисту зону. Сматрамо да је то прави пут, да из мозаика еколошких зона, а са елиминацијом КАТ-а и других загађивача, можемо у будућности формирати еколошку државу — Црну Гору.

То је наш програм.

Слободан Вукчевић (*Проблеми везани за развој водопривреде*)

Реферат госпође Станке Филиповић под називом „Правци развоја научно-истраживачког рада у области вода Црне Горе“ у великој је мјери освијетлио проблеме развоја науке у водопривреди. Но, и поред тога, осјећам потребу да укажем на неке чињенице:

По мом сазнању, ниједно извориште питке воде, са којих се насеља у Црној Гори снабдијевају водом, није уређено — заштићено онако како то захтијевају наши позитивни законски прописи.

Проблем кадрова у водопривреди је и те како актуелан. Водопривреда, као комплексна дјелатност, има потребу за различитим профилима кадрова: грађевинцима, геолозима, технолозима, машинцима, електричарима, хемичарима, али највише тражи хидрограђевинце. Код нас у Црној Гори био је обрнут случај. Водопривредна рјешења су, у најмањој мјери, давали хидротехнички инжењери. Због тога је престало да постоји Водопривредно предузеће „Зета“, које је имало шансе да се развије у солидну водопривредну организацију, јер су политику водопривреде креирали: агрономи, правници, шумари, технолози и други.

Број дипломираних инжењера хидротехнике у Црној Гори креће се негдје око 40, од чега је један доктор наука и 2 магистра наука. Већина ових инжењера су у великој мјери зашли у године — изнад 45 година. Да би се повећао број дипломираних хидрограђевинских инжењера, уз то и подмладио постојећи кадар, који је неопходан за адекватно рјешавање проблема у водопривреди, требало би размислити да се на Грађевинском факултету отвори одсјек за хидротехнику, гдје би се стварали нови кадрови.

Осврнуо бих се и на реферат уваженог колеге Др Вељка Мартиновића, под називом „Неопходно је изучавати процесе ерозије земљишта у Црној Гори“. Проблем бујица је и те како актуелан у Црној Гори. У то су нас увјериле и посљедње поплаве у сјеверном дијелу Црне Горе. Наука и овдје треба да да свој допринос у рјешавању проблема бујичарства, а самим тим и умањења поплава.

Ову проблематику, у највећој мјери поред инжењера шумарства — бујичарства требају да рјешавају инжењери хидрограђевинци.

Треба да се подсетимо да је у Котору постојала РО „Секција за бујице“, која је формирана 1904. године. Ова РО је у великој мјери рјешавала проблеме бујичарства у Црној Гори, посебно у приморском дијелу. „Секција за бујице“ је трансформирана — припојена Комуналном предузећу у Котору, при чему је запостављена њена основна дјелатност — уређење бујица.

Влада Црне Горе — Министарство за пољопривреду, шумарство и водопривреду — планира формирање јавног предузећа за водопривреду, које треба да ради по тржишним условима. По мом виђењу, ово предузеће нема шансе да опстане. Самим тим не

стварају се услови за рјешавање проблематике из области вода. То предузеће, у првом реду, треба кадровски оспособити, о чему сам напријед говорио; затим му дати одређене задатке да рјешава, а преко тога и одређена финансијска средства.

Ранко Рајковић (*Екологија — још увијек само слободне теме*)

И овдје, као и у многим досадашњим разговорима о екологији, постоји велика дисперзија у ставовима, различитим гледањима и предлозима, у репликама и слично. То су углавном неповезани приступи теми, често и без уважавања основних и општепознатих чињеница и принципа о којима не треба дискутовати. Сва та неорганизованост управо онемогућује бољи, фиксирани, методолошки исправни и суштински научни рад у овој области који би могао донијети користи свима.

Текст господина Лепетића, на примјер, објављен је у „Побједи“. Када је већ изашао у том дневном листу и добио шансу да се јавно мњење упозна са њим, не чини ми се сасвим озбиљним од Академије да га као научни рад овдје излаже, тим прије што господин Лепетић није ни присутан па се о том тексту не може ни говорити. Дакле, један дескриптиван текст штампан у рубрици трибина грађана сада се поново излаже тек толико да би се прочитао. Овај примјер указује на нешто друго. У припремама скупова и сесија изостају озбиљније ревизије радова који се појављују. Садржаји радова имају једну стару „научну“ навикну. Ви можете маркирати било који проблем и наметнути га овом скупу са одређеном дилемом: КАТ, прљави ходници у стамбеним зградама, сметлишта и отпацци по Црној Гори, 20.000 кућних сметлишта у Зети, случајеве обољевања и тровања биљног и животињског свијета и тако даље. Притом сте углавном у праву јер је много тога тачно. Међутим, то су права која озбиљни научни радници бар на оваквим скуповима не би требало да користе. Увијек поновна набрајања, и то углавном не научним језиком цифара и мјера већ импресијама и метафорама, ничему не воде. Али ето, наша научна моћ и вокабулар већином се крећу у овим сферама и задржавају епитет људи од науке.

Ово друго што је поменуо господин Лукетић одлична је тема. Ја је видим као димензионисање. Бока и бококоторски залив треба да буду димензионисани за све кориснике: за ратну морнарицу, за бродоградњу, за индустријску производњу, за поморски саобраћај. Мора се знати колико тачно бродова може бити у Боки. Да ли може бити војна база са старим бродовима који су загађивачи, да ли може саобраћати стонедесет, седамсто или хиљаду чамаца? Када се зна колико сваки мотор испушта уља, колико се дуго разлаже у води, колико дуго то уље загађује и уништава живи свијет залива доћи ћемо, научним методоло-

гијама, до успостављања ригорознијих прописа који ће штитити залив. Димензионисање није само еколошки проблем. Проблем димензионисања се показује и у другом смислу а такође је везан за екологију. То је проблем вишка науке. Малочас смо чули да треба отворати нове научне институције у Црној Гори.

Мишљења сам да их не треба отворати, већ неке постојеће треба затварати. Ми болујемо од патосоциолошке црте сталног стварања научних институција. Црна Гора се мора димензионисати на научне институције. Треба их имати управо онолико колико има научног потенцијала и онолико колико науке може потрошити а да се не компромитује именом и статусом оно што стварно представља науку. Рећи ћу вам примјер државе Луксембург. Та држава економски, а вјероватно ни културно, не стоји лошије од Црне Горе. По броју становника, по њиховим потребама а ни по инфраструктури Луксембург, такође, није иза Црне Горе. У Луксембургу не постоји ниједан факултет. Питање свог научног просперитета и образовања решавају квалитетом науке, а не науке по сваку цијену. У Црној Гори, напротив, постоји петнаестак факултета и људи хоће још факултета. Мислим да једна таква црта тренда у науци и образовању само генерише нове медиокритете у Црној Гори. Ако производимо толико предавача, професора, академика, научника, то јест људи из трећег и четвртог плана, ми ћемо још више изгубити смисао научног дјеловања и резона, као што га иначе губимо дисперзивно по разним округлим столовима, савјетовањима, симпозијумима, чија су потврде и скупови као овај данашњи. Дакле, ако останемо на нивоу потреба и потрошње нећемо правити биоскоп од 850 сједишта у Шавнику. Јефтиније је платити чак и хеликоптере да се гледаоци доведу у Подгорицу гдје ће погледати ту филмску пројекцију.

Стварне теме и проблеми Завода за заштиту природе и уваженог доктора Вукчевића можда се налазе другдје. Ова институција је могла направити велику корист Црној Гори да је за 20 година постојања публиковала, на примјер, водиче за фауну и флору у Црној Гори. Дакле, поред фотографије сваке биљне и животињске врсте, карта Црне Горе са маркираним подручјем гдје врста живи, њено латинско име, основна обиљежја, физичке и биолошке карактеристике и остале карактеристике по којима ћемо упознати тај живи свијет како би га могли доживјети и чувати као свој ареал. Дакле, само тим водичима урадило би се изузетно много за еколошку едукацију и васпитање у Црној Гори. Умјесто овог објавило се на хиљаде радова гдје људи описују понеку ендемску врсту и њоме персонализују своје име у науци што је такође врло значајно. Међутим, приоритет ипак треба дати фундаменталном научном образовању, њега развијати и његовати јер то су најдрагоцјеније ствари за наш научни просперитет. Хвала.

Михаило Вучковић (*Организација науке у Црној Гори и Еколошка Држава*)

Када је ријеч о организацији науке у Црној Гори, искрено ме обрадовала иницијатива Министарства за просвјету и науку о реорганизацији науке у нашој Републици, иако нијесам упознат са концептом те реорганизације. Како сам скоро 30-так година био у жижи збивања у науци Црне Горе, то сам слободан предложити да се као алтернативно рјешење изучи могућност организације научних организација као организационих јединица ЦАНУ. Увјерен сам да би оваква организација била најефикаснија како по садржају тако и по квалитету и резултатима научне мисли уопште. Такав вид организације науке оправдао је своје постојање у многим земљама свијета.

Образовање кадра свакако припада Универзитету, и то је његов преваходни задатак. Сваки посао који се обавља као узгредан или као допунска дјелатност не може постићи праве професионалне ефекте. Према томе, залажем се да се науком баве научне, а образовањем образовне институције и организације.

*

* *

Рећи ћу још ријеч, двије, о Црној Гори као еколошкој држави. Екологију познајем као науку а никако као државу. Термин „еколошка држава“ је први пут споменут у Црној Гори. Таква категорија у заштити не постоји, није записана ни у једном међународном документу. То истичем као радник који је професионално радио у области заштите природе пуних 27 година, па сам, према томе, упознат са укупном заштитарском и еколошком терминологијом код нас и у свијету и утврђеним категоријама заштите природе.

Неспорно је да Црна Гора по својим природним феноменима и разноврсностима и створеним вриједностима треба да се штити на начин и у степену којим се обезбјеђује рационализација и трајно унапређивање свих њених вриједности. Због свега тога могли смо Црну Гору прогласити територијом која ужива посебан статус заштите, што је у великој мјери већ постигнуто Законом о заштити природе, којим је утврђена заштита читаве територије Црне Горе. То свакако подразумијева валоризацију свих њених вриједности и еколошко-економски приступ при планирању развоја, што је у досадашњој пракси био погубан недостатак.

Уосталом, екологија је и економија живе природе. То је наука о производњи и расподјели органске материје у природи, односно наука о одржавању живог свијета уопште.

Увјерен сам да свако држава идеју о еколошком планирању развоја Црне Горе, како је то у великој мјери урађено

при изради просторног плана наше Републике, и неких гранских развојних планова (шумарство и сл.). У том смислу није спорно подржаваће такве идеје, али је назив „еколошка држава“ самозвана идеја, све до момента док ту идеју не прихвате међународно признате институције и пропишу услове за признавање такве државе и обавезе које из такве категорије произилазе.

У свијету постоје многи већи и заштићенији простори него је Црна Гора, па су проглашени за националне паркове (Wood Buffalo преко 4.000.000 ha — Канада) или друге утврђене и у међународним односима признате категорије. Зато мислим да ни Црну Гору не треба називати именом које не постоји.